

A kultúrák köziség tipológiája

Balázs Géza - 2017. 08. 26.

A kultúrák találkozásából, a kulturális különbségekből minden esetben feszültség támad. A kultúrák közötti feszültségeken jelen esetben az elsődleges, azaz kulturális antropológiai kultúrákat értem, de a másodlagos, azaz műveltségkultúrák közötti konfliktusok is figyelemre érdemesek. (Ide tartozik az elit- és a tömegkultúra közötti küzdelem, amely sokszor hasonló jelenségekkel jár együtt, mint az elsődleges kultúrák közötti harc.) Dolgozatom tárgya tehát most az antropológiai kultúrafogalommal értelmezhető csoportok (elsősorban etnikai közösségek) találkozásából fakadó találkozási helyzetek. A számomra most ideillő egyetemes kulturális antropológiai – Franz Boas által használt – kultúrafogalom lényege: „nincs kultúra, csak kultúrák vannak”, mert a kultúra népenként más sajátosságokat mutat. A Boas által meghatározott kultúra: a természeti környezethez fűződő, „szellemi és fizikai reakciókban és tettekben” megnyilvánuló viszony, amelyek „egy társadalmi csoport egyedeinek kollektív és egyéni magatartását jellemzik”. Ebből következik, hogy az emberi viselkedés nem ösztönös és sztereotíp, mint az állatoké, hanem tanult, ezért jellemző rá „az okoskodás képessége” és „a tettek erkölcsi és esztétikai értékelése” (Boas 1975: 63. és 66). Az egyetemes antropológiai kultúrafogalom azonban pontosításra szorul. Boas tanítványa, Melville Herskovits az antropológiai kultúrafogalom relativizmusáról így ír: „Az ítéletek tapasztalatokon alapszanak, és a tapasztalatok tolmácsai mindenkor a saját kultúrájuk felfogásának megfelelő gondolatmenetet követik. (...) A fizikai világ tényei attól is függnék, hogy melyik kultúrához tartozunk, s az idő, a távolság, a súly, a méret és más

realitások értékét is valamelyik csoport szokásai határozzák meg.” Érdeemes figyelni az egyes jelenségekre: idő, távolság, súly, méret és más realitások értéke. A kultúra keretében sok választási lehetőség adódik: „a kultúra az ember megismerése szempontjából egyetemes, de minden helyi vagy tájjellegű megnyilvánulása egyedi” (Maróti 1975: 204, és 211, valamint Maróti 2017: 7).

Az idegenekkel szembeni tartózkodás alapja: a félelem

A kultúra magába foglalja az ember minden „biológiailag nem rögzült” magatartását, azonban az emberben biológiai meghatározottságok is vannak, s kultúrával kapcsolatos érzelmek és félelmek egy része ezzel magyarázható. Ezek között első helyen áll a félelem, amely az idegenekkel (más kultúrájúakkal) szembeni ellenérzés alapja. Ősi viselkedésforma a csoportok közötti konfliktus, ugyanis már az emberszabású majmoknál megfigyelhető (Csányi 1999: 157). Ennek ellenére humán sajátosságnak tekinti és a humán viselkedéskomplexumban (az emberi természet jellemzői között) helyezi el az idegenektől való félelmet: „Öt-hat hónapos korban kezdik a babák az idegenektől való félelem jegyeit mutatni. Ez előtt az életkor előtt bárkire rámosolyognak, ha megközelítik őket.” (Csányi 1999: 134.) És a folytatás: „A későbbi fejlődés során a gyermekek megtanulják, hogy az adott kultúrában az idegenek közeledését milyen kulturális rítussal lehet elfogadni.” (Olcsó példa lenne, ha emlékeztetnénk szüleink tanácsára: „Ne állj szóba idegenekkel!”). „A gyermekek idegenektől való félelme, a *xenofóbia* minden eddig tanulmányozott kultúrában kimutatható, és a félelmi reakció arányos az idegen és a családi környezet közötti esetleges etnikai különbözőséggel” (hivatkozik Eibl-Eibesfeldtre Csányi, 1999: 155).

A korábban szemiotikával is foglalkozó humán etológus Csányi (1999: 155) az idegenekkel szembeni félelemnek további jelenségeit sorolja: a felnőttekből is könnyen kiváltható az idegenektől való félelem, a felnőttek idegen jelenlétében érzelmi állapotukat maszkírozzák; nagyvárosokban sajátos szokások alakultak ki, melyekkel a mások testi közelségét, pillantását, negatív hatását igyekeznek kerülni; ilyen például a szemkontaktus kerülése („Csak néz, de nem lát ki a fejből”); általában mindenki igyekszik a hátát biztonságos falnak támasztani; stb. A magyar (mai?) folklórból is ismert: nem szabad a kocsmajtónak háttal ülni.

Különbségtétel etnocentrikusság és etnocentrizmus között

Az idegenek szembeni érzékeny magatartás a csoportok találkozásából fakad. Az emberi társadalom kialakulásának hajnalán még kevesebb volt a konfliktus. „A csoporttársadalmak, különösen a kulturális evolúció kezdeti szakaszában, meglehetősen távol éltek egymástól. Kerülték a más csoportokkal való találkozásokat és ha erre mégis sor került, ellenségek voltak egymással. Az izoláció hosszú evolúciós periódusa alatt jelentek meg az idegenektől való félelem genetikai jellemzői.” (Csányi 1999: 155-156.) Vagyis a kulturális evolúció hozta magával az immár biológiaiá

(genetikaivá) való félelmet. Ezek szerint a mai kisgyerekekben meglévő félelmi reakció mégis csak genetikus. Az idegenektől való félelem jelensége végül is az etnocentríkusságban, és ennek végletekig kifejlődött, eltúlzott formájában az etnocentríkus szindrómában ragadható meg. Csányi (1999) nem ír az alapvető, kulturális jellemzőről, az etnocentríkusságról, ezért most Szilágyi N. Sándort idézem, aki a nyelvtudományt bizonyos tekintetben a viselkedéstudomány egyik komponensének tekinti (Szilágyi 1996: 8), és finom megkülönböztetést tesz az etnocentríkusság (etnocentríkicitás) és az etnocentrízmus között. Látszólag csak a szavakkal való játék, de nagyon fontos emberi meghatározók, és témánk szempontjából az értelmezést alapvetően segítő különbségtételről van szó, amelynek figyelembe nem vétele téves magyarázatokhoz, félreértésekhez vezet:

etnocentríkusság (etnocentríkicitás): egyes etnikai közösségek tagjainak az a természete beállítódása, „amely abban nyilvánul meg, hogy saját nyelvüket és kulturális termékeiket más etnikai közösségekhez képest természetesebbnek, jobbnak, szebbnek stb. értékelik. Azért mondhatjuk erre az attitűdre, hogy természetes, mert teljesen spontán és implicit, nem pedig valami tudatosan kimunkált ideológia, és azért is, mert igazából nagyon is emberi dolog, amelynek megléte egyenesen következik a szolidáris értékek vonzásának alkalmasint univerzális törvényéből: a mi-csoport úgy áll opozícióban a mások-csoporttal, hogy hozzá – mint pozitív pólushoz – kapcsolódnak a pozitív értékek, a negatívaknak pedig nem marad más pólus, mint a mások-csoport. (...) (N)ehezen lehet elképzelni, hogy bármely etnikai-nyelvi közösség mentes lehetne az etnocentríkus szemlélettől, amely éppen ezért önmagában sem nem jó, sem nem rossz, hanem egyszerűen adottság, amelynek azonban ráadásul fontos kulturális funkciója is van, mégpedig a nyelvi és

kulturális diverzitás fenntartásában: hiszen ha az emberek nem ragaszkodnának jobban például a saját anyanyelvükhöz, mint más nyelvekhez, hanem helyette amazokat tartanák szebbnek és természetesebbnek, akkor úgy járnának el okosan (...), ha sürgősen átváltanának a másik nyelvre és kultúrára, ami hosszú távon a diverzitást szüntetné meg.” (Szilágyi 1996: 27.)

etnocentrizmus: olyan ideológiákat, „ordas eszméket” értünk rajta, amelyek „visszaélve az emberek etnocentrikus beállítódásával, és kihasználva azt, hogy emiatt nagyon fogékonyak lehetnek az ilyenfajta eszmékre – az etnocentrikusság „logikájához” hasonló, tudatosan kimunkált (sőt olykor, úgymond, „tudományosan” is alátámasztott) érvekre és elvekre épülnek, céljuk pedig az, hogy tömegeket nyerjenek meg egy olyan politikai orientáció számára, amely a saját etnikai csoportnak hegemóniát biztosíthat más, diszkriminált vagy adott esetben üldözött etnikumokkal szemben.” Ide tartoznak: rasszizmus, fasizmus, xenofóbia, antiszemitizmus, (ultra)nacionalizmus. A „kettő közti különbséget nem ajánlatos összemosni, mert különben az etnocentrizmussal szembeni elutasító magatartásunk könnyen átterjed az etnocentrikusságra is, ami lehetetlen (és szükségtelen) elvárásokat eredményezhet.” (Szilágyi 1996: 27.)

Etnocentrikus szindróma

LeVine és Campbell nyomán Csányi (1999: 156) etnocentrikus szindrómáról beszél (látható, hogy a szóhasználat különbözik, s így lehetőséget ad a két fogalom, etnocentrikusság és etnocentrizmus egybemosására). Vagyis itt (ha követjük Szilágyi N. Sándor terminológiáját) inkább etnocentrizmus-szindrómáról kellene beszélni). Tehát a szerzők szerint: „Az etnocentrikus szindrómára jellemző, hogy elemeit nem feltétlenül találjuk meg folyamatosan egy-egy kultúrában, de megfelelő külső és belső körülmények esetén

azonnal és nagyon könnyen aktiválható. (...) Az ember faji sajátossága, hogy igen könnyen lehet indukálni benne az etnocentrikus szindrómát.” (Csányi 1999: 157.) Az etnocentrikus szindróma főbb jellemzői pedig a következők (Csányi 1999: 156—157. nyomán):

Saját csoporttal szembeni attitűdök és viselkedésformák (+):

- erkölcsös, felsőbbrendű
- a saját csoport érdekei: univerzálisak, eredendő emberiek
- erősek
- elfogadják a lopás és gyilkosság elleni szankciókat
- engedelmessé válnak a saját csoport hatóságainak
- együttműködnek a saját csoporttal
- a csoport tagjai akarnak maradni
- hajlandóak harcolni, esetleg meghalni a csoportért

Az idegen csoporttal szembeni attitűdök (-):

- megvetendő, erkölcstelen, alsóbbrendű
- gyengék
- megfelelő szociális távolságot tartanak tőlük
- gyűlölik
  - elfogadják az idegen csoportban elkövetett lopás vagy gyilkosság esetleges büntetlenségét
- nem működnek együtt velük
- nem engedelmessé válnak az idegen hatóságnak
- nem hajlandóak az tagjaikká válni
- nem harcolnak, nem akarnak meghalni értük
- az idegen csoport rossz példaként szerepel a gyermeknevelésben
- a különböző problémákért az idegenek a felelősök
- félnak tőlük, nem bíznak meg bennük

A kultúráköziség problematikája

Miután megkíséreltük tisztázni az etnocentrizmus és etnocentrikusság különbségét (amely ezek szerint a szakmai

terminológiában sem következetes), valamint az etnocentrizmus (vitatható) genetikai és kulturális alapjait, lássuk a probléma megszületésének okát. Az kultúrák találkozása és ütközése nyilvánvalóan összefügg az emberiség létszámának szaporodásával. Fölösleges számokat említeni: teljesen nyilvánvaló, hogy az emberiség létszáma eleinte rendkívül lassan gyarapodott, az utolsó évszázadban azonban óriási népességrobbanás történt, s rohamosan közeledünk a Föld teherbíró képességének vélt végső határáig: a kb. 10 milliárd lakosig. A vidéki lakosság csökken, az emberek városokba, nagyvárosokba, agglomerációkba tömörülnek (pl. Metro Manila = a Fülöp-szigeteki főváros óriásira duzzadt városkörnyéke). Az 5-25 millióra is felduzzadt metropoliszok mind a 20. században jöttek létre. A zsúfolt nagyvárosi lét alapvetően átformálja az embert (önálló, magának és családjának termelő lényből kiszolgáltatottá teszi, a kiismerhető kisközösségből az elidegenedett nagyvilágba „taszítja”). Magyarországon a legutóbbi ilyen nagyfokú átrendeződés az 1950-es években zajlott le, amikor – egyes becslések szerint – legalább 3 millió ember hagyta el vidéki otthonát, és költözött ideiglenesen (munkásszállás, szabolcsi „fekete vonatok”) vagy véglegesen Budapestre vagy a budapesti agglomerációba, kisebb részben más nagyvárosba.

A kultúraköziség, vagyis a nagyon más kultúrával való „megdöbbentő” találkozás élménye a nagy földrajzi felfedezések, a gyarmatosítások időszakához kapcsolódik, az újabb konfliktusok pedig részben összefüggnek a gyarmatbirodalmak felszámolásával, a gyarmatokon élő részben kevert identitású lakosság megmozdulásával. De folyik egy sajátos „új gyarmatosítás” is, amelynek része az ún. „demokráciaexport”, illetve jó tudni, hogy az informatikai társadalomban elvben a Föld minden lakója mindig értesülhet mindenről: Ázsiában és Afrikában ugyanazokat a híradókat és reklámokat nézik, amelyeket Európában.

Mindezeknek a hatására a világ kultúrái intenzív kapcsolatba léptek egymással, természetesen a „kapcsolat” sok esetben egyoldalú, és téves elképzeléseken, sőt félrevezetésen alapul. Az efféle hatásokra megindult tömeges migrációt a jobb híján „informatikai forradalomnak” nevezett jelenség számlájára lehet írni. Az informatikai forradalom technológiai fordulat, amelynek politikai-társadalmi-gazdasági következményei vannak, s amelyet egy általam „humán informatikának” nevezett kultúratudomány keretei között lehet értelmezni. A legfontosabb következmények: globalizmus (eszmék, mítoszok, városi legendák „vírusos” terjedése), újfajta államrendek (pl. az „sms-, Facebook-, Twitter-forradalom”, mobilmarketing hatására), kultúraváltás, nyelv- és kultúrapusztulás, elidegenedés, fokozott pszichológiai problémák...

Hangsúlyozni szeretném a legfontosabb megállapításaim egyikét: a globalizmus erősödő migrációhoz és fokozott interkulturális és multikulturális ütközésekhez vezet.

A kultúraköziséget szorgalmazza a diplomácia, a kereskedelem és a turizmus is. A turizmus elvben és talán sok esetben a „béke iparága”, hiszen részt tud vállalni egy-egy ország gazdasági megerősítésében, de a táptalaja lehet a kulturális különbségek miatti feszültségek táplálásának is. A turizmus szó korlátlan jelentésbővülését, s ezzel kiüresedését dokumentáltam egy korábban született, de felfrissített írásomban (Balázs 2016.): 70 év alatt 11 jelzős kifejezés (gyalogos turizmus), 31 összetett szó (ökoturizmus, szexturizmus) született. „A turizmus szó eredeti tartalmának gyengülését a „homo turisticus”, a modern, főként szervezeten (társasutazás formájában) utazó tömegember, s annak kedvelt, vonzó úti célpontjai segítették elő...”

Leginkább úgy lehetne összefoglalni a kultúraköziség jellemzőit, hogy változó folyamatokról van szó:

találkozásokról, kölcsönösségekről, egyúttal dominanciákról, ami értelemszerűen új külső és belső feszültségeket is kelt. A kultúráköziségnek a világ kultúráira gyakorolt hatása egyértelműen a monokulturalizmusból (ha még van egyáltalán ilyen) a multikulturalizmusba való átmenet. Ha pedig ez így van, akkor rendkívül fontos ezeknek a folyamatoknak a nyomon követése, megismerése, értelmezése és az ezzel kapcsolatos ismereteknek a gyakorlatba való átvitele.

A kultúraváltás megjelenési formái

A kultúraváltások megjelenési formáit hamar észrevették a publicisták, kultúrákutatók. Egyik ilyen kirívó jelenség az „amerikanizálódás” vagy „mcdonaldizáció”. A jelenségre, majd folyamatra az 1950-es évek beat-irodalma, majd az azt követő beat-mozgalma hívta fel a figyelmet. A beat-mozgalom hatása lehetett talán az első valóban az egész világot, azon belül főleg a fiatalokat megragadó jelenség. Egy felvidéki magyar író, Gál Sándor 1997-ben így írja le Los Angeles-i élményeit – némi, nagyon is aktualizálható jóslattal:

„Itt a parton akad minden elképzelhető és elképzelhetetlen, amit ez a világ megtermelt: kínai, néger, koreai, mexikói, aztán ezek keveréke... Jólöltözött üzletember, homokos néger, japán lotyó (vagy akármilyen, a bőség mint a park homokja), aztán jósnők, narkósok, alkoholisták, be – nem – fogadott menekültek, festők, fotósok, s mindenféle kóceráj (...) Gyilkosok, rablók, kistílű tolvajok, zsebmetszők – Amerika legnagyobb szeméttelpe. Gyanítom, néhány év múlva nem a mai európai háborúk lesznek majd a politika fő tisztázandó gondjai, hanem az itt látott hemzsegő homo-áradat, amelyet sem emberi, sem isteni törvény nem képes korlátok közé rendezni” (Gál 1997: 30).

A kultúraváltás megjelenési formáit a következőképpen osztályozhatjuk: (a) kultúrán belüli változások, (b) különféle – leginkább kétoldalú, de szinte soha nem egyenlő hatású – interferenciák, (c) globális hatások.

A kulturális változási folyamatok eleinte az átadás-átvétel egyszerű logikáját követik: kulturális javak, köztük például nyelvi jelenségek vándorolnak. A jelenséget interferenciának vagy kulturális transzfernek nevezzük. Léteznek kiegyenlített cserekapcsolatok, de gyakoribbak a domináns (csak az egyik kultúrát érintő, arra ható) hatások.

A kulturális változási folyamatok először leginkább külsőségekben (öltözködés) öltenek testet: mind kultúrán belül, mind pedig kultúrák között. Az egyik legnagyobb globális öltözködési forradalom az 1950-es években indult farmerdivat volt. Kirívó példaként említhető – például a svédországi „mellbimbó forradalom”, amelynek kapcsán egyes nők levetik a bikini felsőrészüket, fedetlenné téve mellüket, hogy ezzel fejezzék ki a férfikkal kapcsolatos egyenjogúságukat. Napjainkban a ruhaviselet kapcsán már „öltözködési forradalomról” beszélnek: ilyen például a burkaviselet Európában, különösen iskolákban (engedélyezés vagy tiltás). Hasonló jelenségek miatt nemrégiben (2017) a budapesti Széchenyi fürdőben képes ábrákkal „elfogadott fürdőruha-viselési szokásokra” hívják fel a fürdőzők figyelmét. A nem elfogadható viseletek között egyaránt szerepel például a kvázi meztelenség (amikor a fürdőző feneké teljes mértékben szabadon van), illetve a ruhával fedett testtel való fürdés. 2017-ig ilyen utasításra nem volt szükség.

A kulturális változási folyamatok másik jellemzője az építkezés és a jelképek használata. Az erdélyi, sőt Kárpát-medencei kulturális térfoglalásra találó metaforát talált Csáky Zoltán (2004) „hagymakupolás honfoglalás”. Európában sok helyen vita folyik a mecsetépítések (további) engedélyezéséről, illetve szélsőséges példaként emlegetnek olyan eseteket, amikor Brüsszelben a bevándorlók érzékenysége miatt a karácsonyi ünnepeken nem állítanak karácsonyfát, vagy például azt, amikor egy svédországi evangélikus templom lelkésze (állítólag) eltávolítja a keresztet a templomáról.

Az idegenség-élmény

Az „idegen” nyilvánvalóan az első kulturális találkozásuktól kezdve létezik. Mi sem bizonyítja jobban, mint az idegennel kapcsolatos frazeológia. A magyarban mind negatív jelentéssel: idegen tollakkal ékeskedik (büszkélkedik), idegen vizekre evez, idegenbe szakadt (hazánkfia), Uraságod talán idegen?, A hazának füstje is kedvesebb, mint idegen országnak tüze (Bárdosi 2003: 742).

Ha az idegenség (mint láttuk és tapasztaljuk) probléma, akkor erre magyarázatot és megoldást kell keresni. Az idegenség létrejöttére a magyarázatot a kulturális antropológia, a humán etológia, és részben a viselkedéstudománnyal kacérkodó nyelvtudomány részéről már megadtuk. Az idegenség elviselésére, a vele való együttélésre részben a kulturális antropológia figyelmeztet (Szépe György egy magánbeszélgetésben „korunk ideológiájának” nevezte), részben pszichológiai válaszokat kereshetünk és talán valamiféle pedagógiai megoldásokat is felkínálhatunk. Mert minden más út ennél sokkal veszélyesebb vagy kegyetlenebb.

Az egyik hozzáállás a kulturális antropológusé. Pjotr Kłodkowski (2008) lengyel orientalista, esszéista (és politológus) Kelet és Nyugat világának összevetésével foglalkozik. Ezt írja a két világ találkozásáról: (A turizmusnak köszönhetően) „egyre gyakrabban vagyunk tanúi olyan közjátékoknak, amelyek során az ellenszenv és a tudatlanság váratlanul gyűlöletbe torkollik. Megértettem, hogy a gyűlölet érzését számunkra teljesen lényegtelen, sőt groteszk mozzanatok válták ki... A gyűlölet apró tégláiból épülő fal lassan növekszik... A Kelet világában élő felebarátaink másságával szemben tanúsított tudatlanságunk rendkívül fájdalmas következményekkel járhat. (...) A nemzetközi turizmus hatalmas hasznot hoz, de ritkán járul hozzá a beidegződött sztereotípiák felszámolásához: gyakran inkább tovább erősíti azokat.” (Kłodkowski 2008: 13.) Leír egy esetet, amikor a muzulmán Malajziában a turisták nyilvános vizeldének nézték, s majdnem nagyon nagy baj lett belőle: „egyre gyakrabban vagyunk tanúi olyan közjátékoknak, amelyek során az ellenszenv és a tudatlanság váratlanul gyűlöletbe torkollik. (...) A gyűlölet apró tégláiból épülő fal lassan növekszik. (Kłodkowski 2008: 12-13). Később is visszatér ehhez a gondolathoz: „Szinte mindenki magában hordozza a gyűlölet magvát. Mert ha a háborúk először az emberek

fejében születnek meg, akkor ki tudja, nem következnek-e be egy olyan pillanat, nem mennek-e végbe olyan események, amikor ebből a szörnyű magból még szörnyűbb növény szökken szárba? (Kłodkowski 2008: 24.)

Az idegenség élménye és filozófiai megfogalmazása hangsúlyos a filozófus-ideológus Julia Kristevánál. A bolgár származású Kristeva Párizsban él, mintegy 40 könyvet és számtalan tanulmányt adott közre a nyelvészet, az irodalmi szemiotika, a pszichoanalízis, a vallástörténet és a feminizmus tárgyköréből. Első magyar kötete egy beszélgetés, címe: Adalék a gondolkodás tétjéhez. Ebben szerepel: „Amennyiben ma sokan és sokat kényszerülünk utazásra – többnyire szakmai, hivatásbéli okokból -, most már szinte mindannyian vándorlók vagyunk az egyre nyitottabb univerzumban. Nyitott az egész föld... az idegentől való félelemre. (...) Másra rakjuk mindazt az elviselhetetlen idegenséget, amely bennünk lakik...” (Kristeva, 2008: 47). Ezek után írja, hogy az „idegenkérdés” sokféle szempontból megközelíthető, de ő a pszichológiai választ keresi (korunk egyik legnagyobb problémájának gyökerét): „mi az oka az idegentől való szorongásnak, sőt, a gazdasági nyugtalankodásnak. Mi az oka a hazaiak és a bevándorlók közötti feszültségnek, mi lehet az összefüggés a bevándorlók és a munkanélküliség, az erőszak, a külvárosi viszonyok között, stb. E perspektívában, amely Freud, de az irodalom perspektívája is, olyan idegenséggel szembesülünk, amely bennünk rejtőzik és szerves birtokunk: amikor nem tudunk megbékélni vele, akkor kivetítjük a másikra. Másra rakjuk mindazt az elviselhetetlen idegenséget, amely bennünk lakik: inkább kiűzzük magunkból idegenségünket, semmint magunkban szállnánk szembe vele.” Kristeva ezek után megvédi a Nyugatot: bírálja a Nyugatot a bűneiért: a gyarmatosításért, az idegenek üldözéséért különböző korszakokban, „gyakorta elfelejtjük viszont, hogy a nyugati

kultúrában dolgozták ki a másik fogalmát és a mások befogadásának kísérleteire is itt adódott először példa. (...) „a judaizmus óta, Ruth alakjával és az idegenek felé forduló Szent Pálig, az ágostoni irgalmasság eszméjéig létezik Nyugaton egy különleges erőfeszítés (...) átgondolni a másikkal fűződő viszonyunkat és közeledni a másikkal.” A multikulturalizmusra sokszor példaként felhozott Egyesült Államok helyzetét ezen a téren kudarcosnak látja (nyilván nem mindenki ért ezzel egyet): „a *melting-pot*, az állítólagos amerikai olvasztótégely meglehetősen kudarcos nem tehet egyebet, csak felháboríthatja bennem a köztársaságpárti érzelmű embert”. A kudarc oka: az etnocentrizmus és a vallási partikularizmus kultusza. Gondolatnak összefoglalása: „az erőltetett globalizációs modellhez képest, amelynek az Egyesült Államok az iskolapéldája -, mi a másikkal gondját viseljük és vágy él bennünk a különbség elismerésének társadalmi megalapozására.” (Kristeva 2008: 47—50.) Az Európai Uniónak az utóbbi években megnyilvánuló (nyilvánvalóan ezen az értelmiségi alapálláson nyugvó és elvben tisztességes) befogadáspolitikája azonban a kérdést folyamatosan napirenden tartja és esetleg átértékelését is megköveteli.

A kultúráköziség elméletének kialakulása

Az interkulturális vagy kultúráközi kommunikáció jelensége régi időkre vezethető vissza, ám társadalmi problémaként és kutatási témaként csak a 20. század második felében jelenik meg. Ennek kiváltó oka az addiginál jóval erősebb nemzetköziesedés. „A tudományban az interkulturális kommunikáció először érthető módon a 'melting pot' (olvasztó tégely)-nek is gyakran titulált amerikai kontinensen nyert polgárjogot” írja Hidasi Judit (2004: 34). Magát az interkulturális kommunikáció kifejezést E. T. Hall amerikai antropológus használta először 1959-ben, majd megszületett

ennek nyelvészeti szempontja is: interkulturális nyelvészet. Földes Csaba (2007: 17) idézi az „interkulturalizálást”, az „interkulturális túlzott piacosítását”, majd felsorolja azokat a 20. század végi irányzatokat, amelyek az interkulturális nyelvészethez vezetnek: kultúrkontrasztív nyelvészet (1995), nyelvészeti orientációjú kultúratudomány (1997), interkulturalitás nyelvészete (2002) stb. A téma iránti érdeklődés Magyarországon is erőteljes lett a 21. század elején (pl. Nagy Sándor, 2006, Simigné Fenyő és munkatársai, 2010).

Az antropológiai kultúrakutatások kétségtelenül legnagyobb szabású elmélete (Szépe György szerint korunk egyik legfontosabb ideológiája – személyes közlés): a kulturális relativizmus, amelyet a Boas-tanítványok már az 1920-as évektől használnak. A kulturális relativizmus nyelvi változata az ún. Sapir-Whorf-hipotézis, mely szerint „a nyelv elsősorban nem gondolataink kifejezésére, hanem kialakítására szolgál”, Sapir szavaival: „A nyelv kalauzként szolgál a társadalmi valósághoz. (...) Naiv dolog azt hinni, hogy az emberek a valósághoz a nyelv nélkül viszonyulnak, s hogy a nyelv csupán a kommunikáció és a reflexió alkalmi eszköze. A való helyzet az, hogy a világgépet jelentős mértékben a nyelv határozza meg.” (Letenyei 2012: 114.) Visszatérve a kulturális relativizmushoz mint ideológiához: a kulturális relativizmussal a kulturális etnocentrizmus, illetve minden a „nemzet” fogalomkörébe bezárkózó tudományok állnak.

Az interkulturalitás (kultúráköziség) tipológiája

A kultúráköziség egyes eseteit sajátos rendszerbe (tipológiába) lehet foglalni. A fogalmak olykor átfedik egymást, ezért érdemes a legfontosabb meghatározásokat összevetni:

Akkulturáció: az egymással érintkező népek, népcsoportok kulturális egymásra hatása (alkalmazkodás); szűkebb értelemben, pl. a néprajzban: a kultúra változásának az a formája, amikor a fejlődés alacsonyabb szintjén álló társadalom egy magasabb szintű társadalomhoz kulturálisan hasonul

Enkulturráció: kultúraelsajátítás; belenövés a kultúrába (szocializáció)

Inkulturráció: vallási áthatás, pl. a kereszténység/izlám stb. terjesztése

Interkulturráció: kultúrák, kulturális elemek közötti kapcsolat

Transzkulturráció: a tartósan együttélő kultúrák közti hatáseggyüttes (reflexivitas, kölcsönösség, viszonzosság)

Multikulturalizáció: kulturális sokféleség: etnikai pluralizmus, együttélés, veszélyforrás, ideológia (melting pot: olvasztótégely)

Dekulturráció: kultúrávesztés, kultúráváltás; az eredeti kultúra feladása

A kulturális hatások eredménye

A vázolt (inter)kulturális hatások következménye változatos: integráció, asszimiláció, kultúráváltás, szegregáció (elkülönülés: negyed, gettó, no-go zóna, párhuzamos társadalom). Különös tekintettel vetődik fel az egyes kulturális elemek egymásra hatásának aszinkronja: míg a jóléti kulturális javak átvétele viszonylag könnyen megy, a hagyományhoz erősen kötődő kultúrélemek átadása-átvétele egyes esetekben szinte lehetetlennek látszik (mentalitás, vallás).

A multikulturalizmus diskurzuszváltozatai

Az inter- és multikulturalitás témájának felszínre kerülése óta Feischmidt Margit (1997: 8—11) három diskurzusváltozatot különböztet meg. A (1) deskriptív beszédmód a multikulturalitást ténynek, adottságnak tekinti. Ide tartoznak a kulináris, fogyasztói (művészeti, turisztikai) kulturális sokféleségről szóló leírások. Három jellemző példa: Döner kebab, görög vendéglők, brazil szappanoperák. A (2) normatív beszédmód a leggyakoribb, ebben pedagógiai, szociálpolitikai, interkulturális kompetenciába sorolható és nevelésügyi kérdéseket taglalnak. A (3) kritikai multikulturalizmus központi kategóriája a heterogenitás, irányultsága a nyitott, demokratikus közös kultúra létrehozása. A három beszédmód természetesen sokféle keveredést mutat. Például egy deskriptív, művelődéstörténeti, egyúttal kritikai, de alig rejtetten normatív beszédmódot valósít meg Réz András (2003: 145—150) a világszerte, így Magyarországon is terjedő Halloween multikulturális ünnep kapcsán:

– művelődéstörténet: okt. 31., Halloween, All Hallows Eve (Mindenszentek estéje), Samhain (kelta újév), boszorkányság, beavatás, „léleksütemény”, tök, tökvájó verseny

– kritikai: „Ami meg a Halloween körüli hajcihőt illeti, azt lassan beiktathatjuk a nemzeti kultúrkincsbe.”

– normatív: „Bár az lenne az igazi, ha a kelták, rómaiak, korai keresztények, németek, írek után azért mi is hozzátehetnénk valamit. Egy kis regöléssel, talán Luca-széke faragással dúsítva talán még otthonosabb lenne.”

A nagy kultúrák hanyatlása és összeomlása kapcsán kulturális útirajzokban magam is foglalkoztam a kultúrákőziség jelenségeivel (Balázs—Takács, 2017).

Akcióantropológia: teendők

Az akcióantropológia vagy másként „megmentő etnográfia” küldetése szerint a terepmunkát végző antropológusnak, etnográfusnak támogatnia kell a vizsgált kultúrát – hiszen ismeretei révén ő a legalkalmasabb személy az elnyomottak érdekeinek képviselőjére. A túlzott küldetéstudattal rendelkezők azonban sokszor többet ártanak, mint használnak. A szerény, visszafogott akcióantropológiába ugyanis beletartozik az, hogy a kutató feltárja, nyilvánosságra hozza a jelenségeket, a megoldást pedig rábízza a politikusokra. E szemlélet jegyében a szemiotikának is lehetséges alkalmazott vagy akciószemiotika-ága, melynek feladata lehet a felsorolt, vázolt jelenségek dokumentálása és elemzése mellett ezeknek a társadalom széles köreivel való megismertetése.

A magam részéről a szemiotika feladatának tartom a jelek megértését, értelmezését, a jelkonfliktusok feltárását (pl. a már említett karácsonyfa, kereszt szimbóluma). A kulturális antropológia mint említett „ideológia”, a megismerés-megértés szolgálatába állhatna. Az interkulturális kommunikáció és nyelvészet speciális terület, amely hasznos tanácsokat adhat a mindennapi kultúraközi kommunikációhoz. Végezetül pedig minden kultúratudománynak szolgálnia kellene az egészséges kulturális identitást.

Mese a rókáról és gólyáról

Befejezésül egy klasszikus „interkulturális tanmese” következik. Az 1995-ös Európába irányuló (és Magyarországot is érintő) migráció kapcsán Csepeli György szociálpszichológus nyilatkozta: a konfliktusok leginkább vallási és kulturális dimenzióban jelentkehetnek. „Az óráimon mindig levetítem a róka és a gólya történetét. A két állat vendégül látja egymást, ám a róka a hosszú pohárból nem tud enni, míg a gólya a lapos tányérból, majd végül megsértődnek egymásra.

Ezen a történeten keresztül lehet a legkönnyebben megérteni, hogy a kulturális különbségek – szexuális, öltözködési, étkezési szokások – még a legjobb szándék mellett is feszültséget generálnak. A szociológiai kutatások azt mutatják, hogy legalább 10-15 százaléknyi kisebbség esetében már érezhetőek ezek a konfliktusok. [1]

A tanulságos fabulát La Fontaine és Heltai Gáspár leírásában adjuk közre.

La Fontaine: A róka és a gólya

Egy nap a róka vendégségbe hívta a gólyát. A róka ízletes vacsorát főzött. Amikor a gólya megérkezett, meglepetten nézte a terített asztalt. A lapostányéron leveses pép gőzölgött, mely ínycsiklandozó illata az egész szobát betöltötte, ám a gólya hosszú, vékony csőrével sehogyan sem fért hozzá az ételhez. Így aztán korgó gyomorral kellett távoznia.

– *Köszönöm meghívásodat, hadd viszonzzam – mondta a távozóban lévő gólya a vendéglátójának.*

– *Holnap este jöjj el hozzám, vendégségbe.*

A róka örömmel elfogadta a meghívást. A gólya egész nap sürgölődött a konyhában, s vacsorája illata talán még a rókáén is túltett. A róka már alig várta az ízletes ételt, ám a terített asztal láttán most rajta volt a sor, hogy megdöbbenjen. A gólya ugyanis az ételt hosszú nyakú edényben tette a róka elé, s jó étvágyat kívánt. A róka próbálkozott jobbról is, balról is, ám amíg a gólya hosszú csőre könnyedén befért a szűk edénybe, és jó étvággal falatozott, addig ő sehogyan sem tudott az ételhez férközni. Így aztán a róka maradt éhen.

– *Róka koma, hát nem ízlik a főztöm? – incselkedett a gólya. – Ne vedd a szívedre, hiszen tőled tanultam. A minap megcsúfoltál engem, most rajtad a sor. Amit velem tettél, csak azt kapod vissza.*

Heltai Gáspár (1987: 44-45) megfogalmazásában:
Huszonhatodik fabula: A rókáról és esztrágról

A róka vacsorára hívta egy esztrágot, és elméne a róka, és mind csak azon látta pépeket főzé, melyeket egy lapos széles tányérra felada, és az asztalra téve. Az esztrág nem eheték benne az ő hosszú, vékony orra miatt, mellyel fel nem vehete semmit a levesbe a tányérról; és ekképpen étlen haza kelle pironkodni. Egynyíhány nap múlva az esztrág viszontag vacsorára hívta a rókát, és jeles jó étket főze, de hosszú nyakú edénybe tölté azt, és úgy téve a róka elejbe; és midőn hosszú orrával és nyakával benyúlt volna az szoros edénybe, kivona az étekből, kínálá gyakorta a rókát, és az váltig néze be az edénybe, de semmit nem vehete ki belőle. Ekképpen étlen marada a róka. Monda kedig az eszterág: „Jó komám, mint tetszik? Vedd jó néven! Mert mostan rajtad a szer.

Megcsúfolál minap vacsoráddal; de ez legyen helyébe. Amint cselekedtél velem, úgy vésszed hasznát.”

Értelme: E fabula minden embert inti, hogy jámbor legyen, és minden ravaszsgot és csalárdságot hátrahagyván, jámborul és tisztán cselekedjék felebarátjával. Mert ha ravaszgába és álnokságába bízik: semmit nem használ véle. Mert az Isten tiszta és igaz, és igen gyűlöli a hamisságot és az álnokságot. Minekokáért ő megejti a ravaszokat és megfogja az álnakokat az ő álnakságokban. Mint azt mind a régi példák, mind a mostaniak nyilván megmutatják. Elég ravasz vala a Gritti, elég álnok a fráter György: de mit használtak álnokságokkal? Akármely igen ravasz és álnak légy, azért ugyan megtalálod mesteredet. Az agg ravasznak is a csávában megtalálják a bőrért. Azért együgyűképpen és jó szűből cselekedjék minden ember ő felebarátjával.

–

Irodalom

Balázs Géza, 2016. Turizmusok. Napút, 2016/7. (szeptember) 142—144.

Balázs Géza—Takács Róbert, 2017. Körbejárt Föld. Kulturális utazások a napsütötte sávban. ASZ-MNYKNT-Inter, Budapest.

Boas, Franz, 1975. Népek, nyelvek, kultúrák. Gondolat, Budapest.

Csányi Vilmos, 1999. Az emberi természet. Humán etológia. Vince, Budapest.

Feischmidt Margit szerk., 1997. Multikulturalizmus. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest.

Földes Csaba, 2007. Interkulturális nyelvészet: problémavázlat. Magyar Nyelv, 2017/1. 16—38.

Gál Sándor, 1997. Két óceán között. Útjegyzetek. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.

Heltai Gáspár, 1987. Száz fabula. Európa, Budapest.

Hidasi Judit, 2004. Interkulturális kommunikáció. (Második kiadás.) Scolar, Budapest.

Kłodkowski, Pjotr, 2008. A Kelet csodálatos zamata. Typotex, Budapest.

Kristeva, Julia, 2008. Adalék a gondolkodás tétjéhez. Napkút, Budapest.

Letenyei László, 2012. Kulturális antropológia. Elméletttörténet. Typotex, Budapest.

Maróti Andor szerk., 1975. Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Tankönyvkiadó, Budapest.

Maróti Andor, 2017. A szintézis lehetősége az antropológiai és érték-központú kultúra-fogalmak között. Valóság, 2017/3. 1—15.

Nagy Sándor István szerk., 2006. Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában. ELTE BTK—MTA—Modern Filológiai Társaság, Budapest.

Réz András, 2003. Válogatott szorongásaim. Ulpius Ház—Réz & Tsa Kiadó, Budapest.

Simigné Fenyő Sarolta, Csetneki Sándorné, Bodnár Ildikó, Kegyesné Szekeres Erika szerk., 2010. Az interkulturalitás aspektusai. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.

Szilágyi N. Sándor, 1996. Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. (Kézirat gyanánt.)

—

[1] Csepeli György: <http://www.origo.hu/itthon/20150911-bevandorlas-migracio-sziria-menekult-menekulthullam-europa-muszlim.html>. 2017. április 14.

3 Replies to "A kultúrák köziség tipológiája"

Hováth I., 8 év ago

Örülök, hogy emlegeti Kristevát, ő az egyik kedvenc filozófusom, ráadásul néhány éve magyarul is olvashatók fontosabb írásai. Kristeva remekül fogalmazza meg az idegenség-élményt, ami eluralja a világot, ahogy a dolgozat is láttatja

M. J., 8 év ago

Sokadszorra olvasom el, hogy „Az izoláció hosszú evolúciós periódusa alatt jelentek meg az idegenektől való félelem genetikai jellemzői.” (Csányi 1999: 155-156.) V a g y i s a kulturális evolúció hozta magával az immár biológiaivá (genetikaivá) váló félelmet.” Ez nekem sokadszorra is sántít. Azt mondhatjuk, hogy az idegentől való félelem fokozódása és rögzülése a kulturális evolúció (valamint az emberi faj egyedszámának növekedése, az elszigetelt csoportok mind gyakoribb konfrontálódása, megannyi környezeti sajátosság folytonos változása stb.) során ment végbe és érte el mai mértékét, de hogy kimondottan az hozta volna magával... Azonkívül az idegentől való félelmet sem lenne szabad kizárólag a másik

(idegen) ember személyére korlátozni, hiszen ugyanúgy fél(t)ünk pl. az idegen (ismeretlen, számunkra megmagyarázhatatlan) természeti jelenségektől is, csak ezek köré absztrakt magyarázatokat szőttünk és szövünk, a magunk megnyugtatósára. És viszonylag könnyebb dolgunk van velük, mert kevésbé kell interakcióval számolnunk (nem úgy, mint az idegen ember/ek esetében).

Polák István, **7 év ago**

A Mese a rókáról és a gólyáról c. fejezetben, az első sor végén valószínűleg sajtóhibás az 1995-ös évmegjelölés. Szerintem 2015 lenne a helyes évszám.

Your Email address will not be published.

Save my name, email, and website in this browser for the next time I comment.

This site uses Akismet to reduce spam. [Learn how your comment data is processed.](#)

© 2025 e-nyelvmagazin.hu. All rights reserved.